

การท่องเที่ยวลุ่มน้ำชีบนวิถีภูมิปัญญาพืชสมุนไพรจากป่าชุมชน-ป่าครอบครัว ชุมชนบ้านโคกสวาย จังหวัดสุรินทร์

The Tourism in the Chi River on Herbal Wisdom from Community Forest - Home Forest of Ban Khok Sawai Community, Surin Province

ศุภางค์ นันตา¹ พุฒิพงษ์ รั้งจันทร์¹ จณัฏญา วงศ์เสนา¹

E-mail: supang79@gmail.com, srrucommarts@gmail.com, jaja_jeje@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของบริบททางสังคมเศรษฐกิจสิ่งแวดล้อมกับภูมิปัญญาพืชสมุนไพรจากป่าชุมชน-ป่าครอบครัว และวิเคราะห์ผลการจัดการภูมิปัญญาจากพืชสมุนไพรป่าชุมชน ป่าครอบครัวกับการท่องเที่ยวในพื้นที่ลุ่มน้ำชีชุมชนบ้านโคกสวาย จังหวัดสุรินทร์ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การสำรวจสืบค้นภูมิปัญญา การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เจาะลึก และการประชุมระดมสมอง กระบวนการการทบทวนหลังปฏิบัติงาน กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้นำชุมชน หมอพื้นบ้าน ประชาชนชาวบ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบล เจ้าหน้าที่สำนักงานป่าไม้ นักพัฒนาชุมชน และสมาชิกกลุ่มป่าชุมชนกลุ่มป่าครอบครัว ใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 35 คน ผลการวิจัยพบว่า การจัดการภูมิปัญญาพืชสมุนไพรที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านโคกสวาย ประกอบด้วย การใช้กติกาทางสังคม การสร้างยุวป่าชุมชน การให้ความรู้สมุนไพรจากการสำรวจป่าชุมชน ป่าครอบครัว และการเชื่อมโยงกับหน่วยงานสนับสนุนในพื้นที่

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวลุ่มน้ำชี ภูมิปัญญาพืชสมุนไพร ป่าครอบครัว ป่าชุมชน

Abstract

This research aims to study the relationship of social economic and environmental contexts with the herbal wisdom from community forests - home forests. And analyze the results of herbal wisdom management from community forests - home forests and tourism in the chi river, ban khok sawai community, surin province. This qualitative research employed wisdom exploration, in-depth interviews, participant observation, brainstorming, and after action review to examine secondary data. The sample group was community leader, folks healers, local philosophers, village health volunteers, sub district administration organization officers, officers from the health promoting hospital, forestry officers, community developers and members of the community forest - family forest. The purposive sampling method was applied to obtain 35 samples. The research results showed that the management of herbal plants related to social, economic and environmental surrounding of Ban Khok Sawai community included used social rules, erecting a community forest youth, knowledge of herbs from community forest, family forests surveys, and connections with local government sector.

Keywords: tourism in the Chi river, herbal wisdom, community forest, home forest

ความเป็นมาของปัญหา

ลำน้ำชีที่ไหลผ่านบริเวณพื้นที่ชุมชนจังหวัดสุรินทร์ นับเป็น 1 ใน 10 ลำน้ำที่มีความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งยังคงความสมบูรณ์ดีที่สุดของประเทศไทย โดยค้นพบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในชุมชนบนพื้นที่ลุ่มน้ำชีจังหวัดสุรินทร์ ทั้ง 2 กลุ่มคือกลุ่มชุมชนที่อยู่ริมฝั่งลำน้ำชีจะใช้ประโยชน์จากลำน้ำชีในการอุปโภคบริโภค มีอาชีพหาปลาเป็นหลัก ส่วนกลุ่มชุมชนที่อยู่ติดกับพื้นที่ป่าไม้จะใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในการดำรงชีพเก็บหาของป่าเก็บพืชผักเก็บยาสมุนไพร ด้วยลักษณะทางกายภาพที่เอื้ออำนวย ชุมชนดังกล่าวจึงสามารถส่งสมภูมิปัญญาด้านป่าชุมชนและป่าครอบครัวซึ่งมีพืชสมุนไพรเป็นฐานทรัพยากรหลักในการนำมาบำบัดรักษาโรคแบบพื้นบ้าน วิธีการใช้สมุนไพรเพื่อดูแลสุขภาพชุมชน รวมถึงการใช้สมุนไพรเพื่อประกอบอาหาร ผสมผสานกับการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศเชื่อมโยงกิจกรรมการท่องเที่ยวระหว่างชุมชนด้วยกัน (ศิวาพร พยัคฆนันท์ และคณะ. 2562)

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชานิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

ดังนั้นวิถีมุมปัญญาพืชสมุนไพรจากป่าชุมชน-ป่าครอบครัว ในพื้นที่ลุ่มน้ำชีจังหวัดสุรินทร์ที่มีศักยภาพสามารถเชื่อมโยงทรัพยากรภูมิปัญญาจากพืชสมุนไพรของชุมชนกับพื้นที่ใกล้เคียงหรือพื้นที่อื่นๆ ตลอดจนมีความสามารถในการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาจากพืชสมุนไพรกับการท่องเที่ยวในมิติต่างๆ วิถีมุมปัญญาดังกล่าวได้ถูกสะท้อนจากความสัมพันธ์ของบริบททางสังคมเศรษฐกิจสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ชุมชนบ้านโคกสวาย ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมีภูมิปัญญาที่โดดเด่นชัดเจน 2 ลักษณะ คือ ด้านการเป็นป่าครอบครัวด้วยการปลูกต้นไม้หลากหลายชนิดในที่ดินที่ครอบครัวครอบครองอยู่ เช่น พื้นที่ว่างหลังบ้าน ตามหัวไร่ปลายนา หรือปลูกแซมในสวนในแปลงปลูกพืชเศรษฐกิจ หรือเป็นพื้นที่ที่ครอบครัวปลูกขึ้นใหม่เพื่อเป็นแหล่งอาหารของครัวเรือน

ประกอบกับผสมผสานความโดดเด่นด้วยการเป็นป่าชุมชนภาคอีสาน ซึ่งพื้นที่มีลักษณะเป็นที่ราบสูง พื้นดินเป็นโคก ดอน ชุมชนต่างๆ รักษาป่าไว้ตามหัวไร่ปลายนา เพื่อเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และเป็นป่าที่ใช้ประโยชน์เชิงวัฒนธรรม นอกจากป่าบก ก็ยังมีป่าบุ่ง ป่าทาม ซึ่งเป็นป่าในพื้นที่ชุ่มน้ำประเภทหนึ่งที่มีชุมชนดูแลรักษาอยู่ ที่นั่นจึงมีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดในจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าป่าชุมชนเป็นวิถีปฏิบัติและเป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนบ้านโคกสวายในการช่วยลดปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางสังคมของคนในชุมชน อีกทั้งยังเป็นแนวทางหนึ่งในการรักษาพื้นที่ป่าและความสมบูรณ์ของนิเวศป่าไม้ไม่ให้เกิดความสมดุลสอดคล้องกับการจัดการป่าชุมชน (กรมป่าไม้, 2561) เนื่องจากป่าชุมชนเป็นกลไกสำคัญเกิดช่องทางให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์จัดการสิ่งแวดล้อม พื้นที่ป่ามีความสมบูรณ์เพิ่มขึ้น (ปีทิภาพ สุขใจ, 2562) มีการใช้ทรัพยากรและสมุนไพรจากป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อความมั่นคงแห่งชีวิตของคนในชุมชน ตลอดจนสามารถประยุกต์ใช้และส่งเสริมในมิติอื่นๆ (สันติ สิงหาพรหม และอุมาวรรณ วาทกิจ, 2562) โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

จากความน่าสนใจดังกล่าว ผวนอกกับผลการวิเคราะห์สภาพปัญหาความต้องการของชุมชนในการปรับปรุงภูมิทัศน์แหล่งท่องเที่ยวสำคัญในพื้นที่ตำบลท่าสว่าง จึงทำให้พื้นที่ชุมชนบ้านโคกสวาย เป็นพื้นที่เป้าหมายที่ถูกระบุไว้ในแผนพัฒนาการท่องเที่ยวขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าสว่างปีงบประมาณ 2561-2563 ในการพัฒนาเชื่อมโยงให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่บนพื้นที่ลุ่มน้ำชีในตำบลท่าสว่าง ได้แก่ 1. หนองน้ำปุรแห่ง หมู่ที่ 3 บ้านสำโรง 2. สะพานขาวที่พิภงษ์บ้านระเกา หมู่ที่ 12 และ 3. ป่าชุมชน-ป่าครอบครัว บ้านโคกสวาย หมู่ที่ 18 ตำบลท่าสว่าง อย่างไรก็ตามประเด็นสำคัญกลับพบว่าทำอย่างไรชุมชนจะสามารถจัดการภูมิปัญญาจากพืชสมุนไพรป่าชุมชน ป่าครอบครัวที่เป็นทุนเดิมหรือฐานทรัพยากรหลักแล้วเชื่อมโยงให้นำไปสู่การท่องเที่ยวในพื้นที่ลุ่มน้ำชีชุมชนบ้านโคกสวายได้อย่างไร ด้วยการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนบ้านโคกสวายในการช่วยลดปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางสังคมของคนในชุมชน ดังนั้นจึงต้องมีการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของบริบททางสังคมเศรษฐกิจสิ่งแวดล้อมกับภูมิปัญญาจากป่าชุมชน-ป่าครอบครัว การจัดการภูมิปัญญาจากพืชสมุนไพรป่าชุมชน ป่าครอบครัวและการท่องเที่ยวในพื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดสุรินทร์ เพื่อให้เป็นการตอบโจทย์ที่สำคัญว่าชุมชนบ้านโคกสวายสามารถประยุกต์ใช้ประโยชน์จากวิถีมุมปัญญาพืชสมุนไพรกับการท่องเที่ยวลุ่มน้ำชีได้อย่างไร เพื่อให้ชุมชนสามารถปรับตัวพึ่งตนเองได้ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของบริบททางสังคมเศรษฐกิจสิ่งแวดล้อมกับภูมิปัญญาพืชสมุนไพรจากป่าชุมชน-ป่าครอบครัวชุมชนบ้านโคกสวาย จังหวัดสุรินทร์
2. เพื่อวิเคราะห์ผลการจัดการภูมิปัญญาจากพืชสมุนไพรป่าชุมชน ป่าครอบครัวกับการท่องเที่ยวในพื้นที่ลุ่มน้ำชีชุมชนบ้านโคกสวาย จังหวัดสุรินทร์

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประเภทของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ

2. ประชากรและกลุ่มผู้ให้ข้อมูล

2.1 ประชากรที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้คือ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น หมอพื้นบ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน บุคลากรจากหน่วยงานระดับพื้นที่ และสมาชิกชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภูมิปัญญาจากพืชสมุนไพรป่าชุมชน ป่าครอบครัวและการท่องเที่ยวชุมชนบ้านโคกสวายในพื้นที่ลุ่มน้ำชีจังหวัดสุรินทร์

2.2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้คือ ผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน สมาชิกกลุ่ม ป่าชุมชน ป่าครอบครัว ปราชญ์ชาวบ้าน หมอพื้นบ้าน เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลท่าสว่าง เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล นักพัฒนาชุมชน เจ้าหน้าที่สำนักงานป่าไม้ รวมจำนวน 35 คน

และยังคงความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์และทรัพยากรทางธรรมชาติด้านป่าไม้และลุ่มน้ำซี ซึ่งเป็นจุดเด่นด้านกายภาพประกอบกับมีผู้นำที่เข้มแข็ง ผู้เป็นต้นแบบในอนุรักษ์ป่าและแหล่งน้ำธรรมชาติโดยชุมชนเป็นผู้ทำหน้าที่การอนุรักษ์ป่าไม้อย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 1 ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์และทรัพยากรทางธรรมชาติด้านป่าไม้และลุ่มน้ำ ชุมชนบ้านโคกสวาย

1.1.2 สภาพทางสังคม ความเป็นอยู่วิถีชีวิต และสภาพเศรษฐกิจ พบว่าชุมชนบ้านโคกสวายเป็นชุมชนเขมร จากการสำรวจข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าสว่างปี 2563 พบว่า มีจำนวนประชากรรวม 1,114 คน 296 ครัวเรือน (ชาย 553 คน หญิง 561 คน) สภาพความเป็นอยู่วิถีชีวิต ส่วนใหญ่มีอาชีพและมีรายได้จากเกษตรกรรม ประมาณร้อยละ 95 หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรแล้วจะว่างงาน ซึ่งทำให้มีการอพยพแรงงานชั่วคราวไปทำงานต่างถิ่น เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว โดยแรงงานส่วนใหญ่จะอพยพเข้ากรุงเทพฯ และจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ช่วงเดือน มกราคม ถึงเดือน พฤษภาคม ส่วนสมาชิกชุมชนที่ยังคงอยู่ได้อาศัยการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ป่าครอบครัวในการดำรงชีพด้วย ด้านภูมิปัญญาชุมชนโคกสวายมีหมอพื้นบ้าน หมอยาผู้รู้ในการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาอาการต่างๆ เบื้องต้นให้แก่สมาชิกชุมชน

1.1.3 สภาพสิ่งแวดล้อม เนื่องจากชุมชนปัจจุบันยังคงมีป่าที่อุดมสมบูรณ์ และมีพื้นที่ส่วนใหญ่สำหรับทำการเกษตรเลี้ยงสัตว์ จึงได้รับการสนับสนุนจากนโยบายขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าสว่างด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือการพัฒนาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในตำบลท่าสว่าง เช่น ปรับปรุงภูมิทัศน์และเส้นทางท่องเที่ยวให้พร้อมตลอด ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับอาชีพการเกษตรในพื้นที่ที่มีศักยภาพตามวิถีชีวิตชุมชน ตลอดจนการส่งเสริมการปลูกต้นไม้ทั้งไม้ยืนต้น ไม้ดอก ไม้ประดับ ภายในพื้นที่ชุมชนบ้านโคกสวายและการสร้างจิตสำนึกของประชาชนให้รักและช่วยกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการให้ เข้ามามีส่วนร่วมในการรับผิดชอบ

1.2 ภูมิปัญญาพืชสมุนไพรจากป่าชุมชน-ป่าครอบครัว จากการลงพื้นที่ สัมภาษณ์ สันทนาการกลุ่มย่อยและสังเกตอย่างมีส่วนร่วม กับผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน หมอพื้นบ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน พบว่าชุมชนบ้านโคกสวายมีภูมิปัญญาที่โดดเด่นในด้านความเป็นป่าครอบครัวและป่าชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดในจังหวัดสุรินทร์ โดยพบพืชสมุนไพรในพื้นที่ป่ามีบริเวณ ป่าชุมชน 2 พื้นที่ ได้แก่ บริเวณป่าโคกเต็ง และบริเวณป่าทามท่าสว่าง โคกตาสิน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของป่าชุมชนแห่งนี้ พบว่ามีพันธุ์ไม้และสมุนไพรมากมายหลายร้อยชนิด เช่น ต้นจบก ต้นเต็ง ต้นพญาช้างสาร ต้นปลาไหลเผือก (ใช้บำรุงกำลัง) ต้นกะเบา ต้นหัสศุณ ต้นชันทองพญาบาท (สรรพคุณใช้เป็นยาระบาย) ต้นหนามแท่ง และต้นเถาวัลย์เปรียง (เป็นยาแก้พิษและบำรุงกำลัง) เป็นต้น

ภาพที่ 2 สภาพป่าชุมชน-ป่าครอบครัว ชุมชนบ้านโคกสวายที่มีพันธุ์ไม้และสมุนไพรหลากหลาย

ป่าชุมชน-ป่าครอบครัว นับเป็นระบบนิเวศสมุนไพรพื้นบ้านเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านโคกสวาย ซึ่งจากการระดมสมองและร่วมกิจกรรมเดินสำรวจป่าชุมชน ป่าครอบครัว พบว่าภูมิปัญญาดังกล่าวในพื้นที่ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำซีที่ยังคงรักษาไว้ในชุมชนและมีการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาสมุนไพรอย่างต่อเนื่อง มี 2 ลักษณะที่สามารถเชื่อมโยงกัน นั่นคือ ป่าชุมชน และป่า

ครอบครัว ซึ่งมีลักษณะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม และการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม และการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านโคกสวาย

ลักษณะ	ป่าชุมชน	ป่าครอบครัว
1. ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ป่าชุมชนป่าครอบครัว	<ol style="list-style-type: none"> จากการสำรวจเส้นทางป่าชุมชน พบว่า พื้นที่ชุมชนบ้านโคกสวายมีพื้นที่ป่าชุมชนกว่า 1,000 ไร่ บริเวณป่ามีพันธุ์ไม้และสมุนไพรมากมายหลายร้อยชนิด เช่น ต้นจบก ต้นเต็ง ต้นพญาช้างสาร ต้นปลาไหลเผือก (ใช้บำรุงกำลัง) ต้นกะเบา ต้นหัสศคุณ ต้นขึ้นทอง พยาบาท (สรรพคุณใช้เป็นยาระบาย) ต้นหนามแท่ง และต้นเถาวัลย์เปรียง (เป็นยาพิษและบำรุงกำลัง) เป็นต้น พื้นที่ป่ามีบริเวณป่าชุมชน 2 พื้นที่ ได้แก่ บริเวณป่าโคกเต็ง และบริเวณป่าทามท่าสว่างโคกตาหินซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของป่าชุมชนแห่งนี้ มีความสำคัญในการเป็นฐานทรัพยากรท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของชุมชน และภายในบริเวณป่ามีแหล่งน้ำฤๅษีได้พัฒนากลายเป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำชี 	<ol style="list-style-type: none"> จากการสัมภาษณ์พบว่า ชุมชนบ้านโคกสวายมีรูปแบบการผลิตในระบบป่าครอบครัว โดยมีการเพาะปลูกพืชชนิดต่างๆ ผสมผสานกันไป ได้แก่ การปลูกไม้ผล ผักสวนครัวรวมถึงสมุนไพรรักษาโรคชนิดต่างๆ จากการสังเกตในพื้นที่และสัมภาษณ์สมาชิกป่าครอบครัวพบว่า ป่าครอบครัวของชุมชนบ้านโคกสวาย มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ พื้นที่การผลิต ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สวนหลังบ้านหรือบริเวณบ้านเป็นระบบการจัดการพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกในบริเวณบ้านแบบดั้งเดิม เรียบง่ายของคนในชุมชน ทั้งในและหัวไร่ปลายนา จากการสังเกตในพื้นที่และสัมภาษณ์สมาชิกป่าครอบครัวพบว่า ประเภทของพันธุ์ไม้ที่ปลูก มักเป็นพืชพันธุ์ท้องถิ่นที่สามารถใช้บริโภคและให้ผลผลิตหมุนเวียนไปได้ตลอดทั้งปี เป็นการปลูกแบบผสมผสาน เช่น ตำลึง ผักปิง ต้นมะพร้าว มะม่วง ขนุน กล้วย อ้อย มะละกอ
2. ลักษณะทางสังคมของพื้นที่ป่าชุมชนป่าครอบครัว	<ol style="list-style-type: none"> จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน คือนายสุข ณ วงศ์ดวง ผู้ใหญ่บ้านบ้านโคกสวาย พบว่าชาวบ้านโคกสวายได้ร่วมกันวางกติกาดูแลป่าชุมชนแห่งนี้มาเกือบ 20 ปี จนทรัพยากรในป่ากลับมามีความอุดมสมบูรณ์เป็นพื้นที่ทำกินของคนหมู่บ้านและชุมชนใกล้เคียง อนุญาตให้ชาวบ้านเข้ามาเก็บพืชพรรณในป่า เช่น เห็ดหรือเข้ามาหาปลา เพื่อใช้ในการบริโภคได้ มีการวางกติกาไว้ว่าให้ช่วยกันดูแลรักษา ห้ามมิให้กระทำการอันจะเป็นการทำลายระบบนิเวศน์และทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ <ol style="list-style-type: none"> ห้ามขุดต้นไม้ ห้ามตัดไม้ทำลายป่า ห้ามนำขยะมาทิ้งในป่าแห่งนี้ 	<ol style="list-style-type: none"> จากการสัมภาษณ์และลงพื้นที่สำรวจกับสมาชิกชุมชนพบว่า แนวคิดภูมิปัญญาเรื่องป่าครอบครัว มุ่งเน้นให้คนในชุมชนได้ตระหนัก และให้ความสำคัญกับระบบการผลิตที่หลากหลายสอดคล้องกับระบบนิเวศท้องถิ่น มีเป้าหมายสำคัญ คือการพึ่งตนเองในระดับพื้นฐานทั้งในด้านการผลิตและบริโภค โดยอาศัยทุนเดิมของครอบครัวที่ได้มีการจัดการ ปลูกเองในพื้นที่ของตนเองอยู่แล้ว จากการสนทนากลุ่มย่อยจากสมาชิกป่าครอบครัว พบว่า ภูมิปัญญาป่าครอบครัวนั้นว่าเปรียบเสมือนเป็นระบบนิเวศน์สมุนไพรพื้นบ้านเพื่อการพึ่งตนเองที่สามารถสร้างความความมั่นคงด้านอาหาร ปลอดภัยและมีรายได้เสริม พัฒนาคุณภาพชีวิต ก่อเกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างคนในครอบครัว และคนในชุมชน
3. การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรป่าชุมชนป่าครอบครัว	<ol style="list-style-type: none"> จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนบ้านโคกสวาย พบผู้นำชุมชนให้ความสำคัญกับการเพาะต้นกล้าพันธุ์ไม้ท้องถิ่น และการอนุรักษ์ป่าชุมชน เช่น การเพาะต้นยางนา ต้นจบก ต้นตะโกนา (ต้นนางกวัก) ฯลฯ เพื่อขยายพันธุ์และเพิ่มพื้นที่ป่าชุมชน มีการแจกจ่ายให้กับชาวบ้านในพื้นที่ ช่วยกันปลูก ดูแลรักษา และยังได้จำหน่ายแก่ผู้ที่ต้องการพันธุ์กล้าไม้นอกเขตพื้นที่อีกด้วย เกิดการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรที่สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่สภาพป่าและความงดงามตามธรรมชาติควบคู่กันไป ประกอบกับป่าชุมชนยังเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติให้ชาวบ้านทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ได้เข้ามาใช้ประโยชน์ 	<ol style="list-style-type: none"> สมาชิกชุมชนเกิดการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรเชื่อมโยงระหว่างป่าชุมชนและป่าครอบครัว ดังเช่น การใช้สมุนไพรที่มีอยู่ในป่าชุมชนนำมาผสมตำ เป็นยาเพื่อการรักษาอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น หลังจากนั้นจึงมีการนำสมุนไพรในป่ามาเพาะพันธุ์หรือขยายผล ปลูกในบริเวณบ้านเพื่อศึกษาและพัฒนาไว้ใช้ในคราวจำเป็น เกิดการใช้ประโยชน์ในการเพาะไม้พันธุ์ของคนรุ่นใหม่ในชุมชนที่มีความสนใจเรื่องป่าครอบครัวและป่าชุมชน คือการนำต้นไม้ไปปลูกป่าและสูคนรุ่นหลังให้อนุรักษ์ไว้ต่อ

2. ผลการจัดการภูมิปัญญาจากพืชสมุนไพรป่าชุมชน ป่าครอบครัวกับการท่องเที่ยวในพื้นที่ลุ่มน้ำชีชุมชนบ้านโคกสวาย จังหวัดสุรินทร์ จากการจัดเวทีชาวบ้านประชุมระดมความคิดเห็น และการทำกระบวนการเพื่อสร้างการเรียนรู้ด้วยตัวเองของชุมชน After Action Review (AAR) พบว่า การท่องเที่ยวลุ่มน้ำชีบนวิถีภูมิปัญญาพืชสมุนไพรจากป่าชุมชน-ป่าครอบครัวชุมชนบ้านโคกสวาย จังหวัดสุรินทร์ ได้มีการจัดการภูมิปัญญาพืชสมุนไพรที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านโคกสวาย ประกอบด้วย

2.1 การจัดการภูมิปัญญาด้วยกติกาทางสังคม ชุมชนบ้านโคกสวายจัดการภูมิปัญญาป่าชุมชนผ่านคณะกรรมการป่าชุมชนและมีการกำหนดกฎ ระเบียบ ข้อห้าม ของป่าชุมชนตำบลท่าสว่างร่วมกัน เช่น ห้ามใช้สารเคมีในหนองน้ำ และลำน้ำชีโดยเด็ดขาด ห้ามตัดไม้เป็น คือ ต้นไม้ที่ทำการอนุรักษ์ (ไม่ต้องห้าม เช่น ไม้พะยุง ไม้ยางนา ไม้ประดู่) ห้ามตัดไม้เพื่อเผ่าถ่านโดยเด็ดขาด ห้ามทำลายสัตว์ป่า ทุกชนิด เป็นต้น รวมถึงการทำพิธีบวงสรวงเป็นประจำทุกปีเพื่อให้สมาชิกชุมชนได้ตระหนักถึงคุณค่าภูมิปัญญาที่ต้องอนุรักษ์ไว้และการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน อนุรักษ์ให้คนรุ่นหลังต่อไป

ภาพที่ 3 การกำหนดกฎระเบียบข้อห้ามของป่าชุมชนร่วมกันเป็นกติกาทางสังคมของคนในตำบลท่าสว่าง

2.2 สานต่อภูมิปัญญาด้วยการสร้างยุวป่าชุมชน พบว่าคนรุ่นใหม่ในชุมชนช่วงอายุวัยทำงานที่เดินทางกลับมาจากการทำงานในกรุงเทพฯ หันมาให้ความสนใจเรื่องป่าครอบครัวและป่าชุมชน ด้วยการถ่ายทอดจากปราชญ์ชาวบ้านด้านสมุนไพรและป่าชุมชน การรณรงค์ให้คนรุ่นใหม่ศึกษาพันธุ์ไม้หายากและเพาะพันธุ์ไม้หายากเพื่อการนำต้นไม้กลับสู่ป่าและสูคนรุ่นหลังให้อนุรักษ์ไว้ต่อ

ภาพที่ 4 ยุวป่าชุมชน คนรุ่นใหม่ที่มีความสนใจเรื่องสมุนไพรและการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านโคกสวาย

2.3 เทียวป่าหาความรู้สมุนไพร เป็นการจัดการด้วยวิธีประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาสมุนไพรกับการท่องเที่ยว โดยชุมชนบ้านโคกสวายเป็นพื้นที่เป้าหมายในแผนส่งเสริมการท่องเที่ยวขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าสว่าง พบว่ากิจกรรมการท่องเที่ยวเส้นทางธรรมชาติ สำรองป่าครอบครัว-ป่าชุมชนบนลุ่มน้ำชี ศึกษาความรู้พืชสมุนไพรในป่าชุมชน ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจในด้านการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น เป็นกิจกรรมที่เกิดจากการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาสมุนไพรกับการท่องเที่ยว

2.4 เรียนรู้กับหมอยา หมอพื้นบ้าน สืบสานภูมิปัญญากับการรักษาสุขภาพชุมชน เป็นการจัดการด้วยวิธีประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาสมุนไพรจากป่าชุมชน และป่าครอบครัวกับการรักษาสุขภาพโดยใช้องค์ความรู้จากหมอพื้นบ้าน หมอสมุนไพร ผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยว

ภาพที่ 5 หมอยา หมอพื้นบ้านผู้มีภูมิรู้ด้านสมุนไพรในป่าชุมชน ป่าครอบครัวชุมชนบ้านโคกสวาย

2.5 การจัดการผ่านเครือข่ายป่าชุมชน พบว่าชุมชนบ้านโคกสวายได้รับการเชื่อมประสานจากสำนักงานป่าไม้ พัฒนาชุมชน เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดสุรินทร์ ศูนย์สมุนไพรตะแบกไพร รวมถึงมูลนิธิหลวงพ่อนาน สถาบันการศึกษาในการสนับสนุนส่งเสริม ภูมิปัญญาจากพืชสมุนไพรในพื้นที่ชุมชน โดยมีรูปแบบความร่วมมือระหว่างหน่วยงานและชุมชนคือการทำชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่อง ป่าชุมชน ป่าครอบครัว ระเบียบเขตเพื่อการพึ่งพาตนเองที่สำคัญในระดับจังหวัด การเป็นตัวอย่างด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวให้กับพื้นที่อื่นๆ

ภาพที่ 6 ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานและชุมชนคือการทำชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องป่าชุมชน ป่าครอบครัว

อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวลุ่มน้ำชีบนวิถีภูมิปัญญาพืชสมุนไพรจากป่าชุมชน-ป่าครอบครัวชุมชนบ้านโคกสวาย จังหวัดสุรินทร์” สามารถอภิปรายในประเด็นที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของคนในชุมชน กับลักษณะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม และการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร มีส่วนสนับสนุนและเอื้อต่อการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำชี เนื่องจากพบว่า พื้นที่ชุมชนโคกสวายยังมีสภาพความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าชุมชนกว่า 1,000 ไร่ ในขณะที่สมาชิกชุมชนบ้านโคกสวายจัดการระบบพื้นที่สวนหลังบ้าน หรือบริเวณบ้านเพื่อการเพาะปลูกป่าครอบครัวแบบดั้งเดิม เรียบบ้างของคนในชุมชน ซึ่งนับเป็นปัจจัยทางกายภาพที่เอื้อต่อการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีส่วนร่วมของคนในชุมชน (ศิวาพร พยัคฆนันท์ และคณะ. 2562) ไม่ว่าจะเป็นความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าไม้ที่เป็นแหล่งอาหารและสมุนไพร และภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ประกอบกับพื้นที่สวนสมุนไพรของครัวเรือนชุมชนบ้านโคกสวายถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการให้ความรู้ด้านการรักษาโรคด้วยพืชสมุนไพร ซึ่งเป็นไปตามหลักความเชื่อของชาวอีสานที่มักใช้สิ่งที่มีอยู่ภายในท้องถิ่นรักษาอาการเจ็บป่วยของตน ทั้งนี้ชุมชนบ้านโคกสวายมีหมอพื้นบ้าน หมอยาในการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาอาการต่างๆ เบื้องต้นให้แก่สมาชิกชุมชน ส่งผลทำให้สมาชิกชุมชนส่วนใหญ่ได้อาศัยการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ป่าครอบครัวในการดำรงชีพและการดูแลสุขภาพตนเองด้วย (กันตนา ภัทรโพธิวงศ์. 2564) อย่างไรก็ตามทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนยังถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยเฉพาะภาคโลบายในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้เป็นทั้งแหล่งผลิตสมุนไพรและการสร้างความมั่นคงทางอาหาร รองรับการท่องเที่ยวในชุมชนโดยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชนควบคู่กับกิจกรรมการท่องเที่ยวเกิดประโยชน์ทั้งในมิติด้านสุขภาพและด้านการท่องเที่ยว (ธนันรัชช์ วัชรารัตน์ และคณะ, 2560) นั่นจึงเป็นคำตอบที่สำคัญที่สอดคล้องและสะท้อนถึงลักษณะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม และการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในชุมชน

2. การจัดการภูมิปัญญาจากพืชสมุนไพรป่าชุมชน ป่าครอบครัวกับการท่องเที่ยวที่มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านโคกสวายที่สำคัญเริ่มต้นจากการสร้างกติกาทางสังคมร่วมกันเพื่อให้สมาชิกชุมชนได้ตระหนัก

ถึงการอนุรักษ์ฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนลุ่มน้ำชีร่วมกัน เนื่องจากกฎกติกา ข้อห้าม ข้อตกลงในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ดังกล่าวจะนำไปสู่แผนการพัฒนาการจัดการตนเอง บนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้ และเกิดการ ใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในป่าชุมชนอย่างแท้จริง (อุทิศ ทาหอม และคณะ.2559) โดยการสืบทอดกิจกรรมที่เกิดขึ้นในการอนุรักษ์ ผ่านเส้นทางและเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (จำเริญ ชูช่วยสุวรรณ และประสิทธิ์ พันธวงษ์. 2563) อย่างไรก็ตามการจัดพื้นที่ อนุรักษ์ เช่น สวน พฤษศาสตร์ ป่าชุมชน โดยส่งเสริมพัฒนาความรู้ให้แก่ชุมชนเรื่องการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ ตลอดจนจัดเป็น พื้นที่ปลูกพืชสมุนไพรหายาก และปลูกพืชสมุนไพรทางเศรษฐกิจ รวมถึงสร้างเขตเกษตรกรรมชุมชนย่อมเป็นแนวทางในการจัดการพืช สมุนไพรในลุ่มน้ำเพื่อความยั่งยืน (ณัฐธิดา ยอดเอียด และคณะ. 2562) จึงอาจกล่าวได้ว่าประโยชน์และคุณค่าของป่า โดยการยกป่า มาไว้บ้านเป็นป่าครอบครัวนอกจากจะก่อให้เกิดประโยชน์กับครอบครัวกับชุมชนแล้วยังเป็นการเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้มากขึ้น และยัง สามารถพัฒนาให้เป็นพื้นที่เรียนรู้ทางชีวภาพ ตลอดจนแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เชิงสุขภาพในชุมชนได้อย่างเหมาะสมกับบริบททาง สังคมของแต่ละพื้นที่

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของบริบททางสังคมเศรษฐกิจสิ่งแวดล้อมกับภูมิปัญญาจากป่าชุมชน-ป่า ครอบครัว กับการจัดการการท่องเที่ยว เพื่อให้เป็นการตอบโจทย์ของชุมชนบ้านโคกสวายที่สามารถประยุกต์ใช้ประโยชน์จากวิถีภูมิ ปัญญาพืชสมุนไพรการท่องเที่ยวในพื้นที่ลุ่มน้ำชี จังหวัดสุรินทร์ ด้วยวิธีดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ พบว่า การใช้กติกาทางสังคม การสร้างยุวป่าชุมชน การให้ความรู้สมุนไพรจากการสำรวจป่าชุมชน ป่าครอบครัว การเชื่อมโยงกับหน่วยงานสนับสนุนในพื้นที่ ส่งผล ทำให้ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งพาตนเองและการจัดการตนเองเพิ่มขึ้น หน่วยงานระดับท้องถิ่นสามารถริเริ่มโครงการพัฒนาจาก การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาจากพืชสมุนไพรป่าชุมชน ป่าครอบครัวกับการท่องเที่ยวโดยอาศัยทรัพยากรของพื้นที่ตนเองเป็นฐานในการ พัฒนาเพื่อเพิ่มคุณค่าทางการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนบ้านโคกสวาย และเกิดประโยชน์ต่อการเชื่อมโยงกับชุมชนพื้นที่อื่นๆ ในการประยุกต์วิถีภูมิปัญญาให้ต่อยอดเป็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์หรือเชิงนิเวศได้

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

จากการทำกระบวนการเพื่อสร้างการเรียนรู้ด้วยตัวเองของชุมชน พบว่า ชุมชนบ้านโคกสวายมีองค์ความรู้ด้านสมุนไพรจาก ป่าชุมชน ป่าครอบครัว ที่สามารถใช้เป็นฐานทรัพยากรทางการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์หรือเชิงนิเวศ ดังนั้นชุมชนหรือหน่วยงานในระดับ พื้นที่ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล สำนักงานป่าไม้ โรงพยาบาลส่งเสริมประจำตำบล พัฒนาชุมชน รวมถึงเครือข่ายอื่นๆ ที่มีส่วน เกี่ยวข้องในสามารถกำหนดเป้าหมายที่เด่นชัดในการพัฒนาเชิงพื้นที่ โดยเฉพาะการต่อยอดภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านที่มีอยู่เดิม นำไปสู่การจัดการการท่องเที่ยวให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนสอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมาย

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษาในมิติอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กระบวนการยกระดับมาตรฐานการแปรรูปสมุนไพรจากป่าชุมชน ป่าครอบครัว เพื่อการส่งเสริมสุขภาพชุมชน หรือการใช้ภูมิปัญญากับการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพในสถานการณ์โควิด 19

เอกสารอ้างอิง

- กันตนา ภัทรโพธิวงศ์, ภูริวัจน์ ภูณยุทธิปริตตา, และพระปลัดประพนธ์ สุภภาโต. (2564) การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงรักษาสุขภาพด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนยายชาอำเภอสามพราณ จังหวัดนครปฐม. วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์. 6(2), 145-155.
- กรมป่าไม้. (2561). การจัดการป่าชุมชน. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร.
- จำเริญ ชูช่วยสุวรรณ และประสิทธิ์ พันธวงษ์. (2563). ภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้าน: ประวัติศาสตร์ คุณค่าและการเชื่อมต่อยุทธศาสตร์ วิจัย. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำแพงแสน.
- ณัฐธิดา ยอดเอียด, วิจิต เรืองแป้น, และวารุณี ทะยิมะสา. (2562). การจัดการพืชสมุนไพรเพื่อความยั่งยืนในลุ่มน้ำและชายฝั่งปัตตานี. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. ปีที่ 6, หน้า 107-137.
- ธนันท์รักษ์ วัชรธรร, วรภูมิ เฟื่องพันธ์, และสุวิชัย โกศัลยะวัฒน์. (2560). แนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิง สุขภาพสำหรับผู้สูงอายุใน เขต อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี. วารสารการศึกษาและการพัฒนาสังคม. 13(1), 260-275.

- ปัทมาพร สุขใจ. (2562). รูปแบบการเพิ่มมูลค่าศักยภาพทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมวิถีชุมชนอัตลักษณ์ลาวเวียง กรณีศึกษาชุมชนบ้านห้วยเตือ ตำบลโนนทัน จังหวัด หนองบัวลำภู. **การประชุมวิชาการระดับชาติ มหาวิทยาลัยนครพนม ครั้งที่ 1.** (2 พฤษภาคม 2562): 670-678.
- ศิวาพร พยัคฆนันท์ และคณะ. (2562). รูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนกรณีหมู่บ้านควายห้วยลำพอก ตำบลกุดหวาย อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์. สันติ สิงหาพรหม และอุมาวรรณ วาทกิจ. (2562). การจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย. **วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์.** 6(2), 484-496.
- อุทิศ ทาหอม, พิชิต วันดี, และสำราญ ชูระตา. (2559) กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของ ชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ **วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่.** 8(2), 4-23.